

KLASSİK ŞƏRQ ƏDƏBİYYATI DÜNYA ELMİNDƏ

Açar sözlər: *Şərq, klassik ədəbiyyat, şeir, Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Ə.Firdovsi, Y.Bertels.*

Xülasə: Şərq - insanlığın ilk vətəni, tarixin başlanğıcı, mədəniyyətin ilk beşiyidir. Şərqin üstünlüyü ondadır ki, insanlıq ilkin yaddaşda da, Peyğəmbərlərin, müqəddəs kitabların bu torpaqlara göndərilməsi də Allahın Şərqə hədiyyəsi və məhəbbətinin təəcəssümüdür. Şərq tarix deyil, tarixi Şərqəyərdir. Qıscacası, tarix şərqlidir desək, yanlışmarıq. Ona görə insan və cəmiyyətlə bağlı bir çox məsələlərin təməlinə şərq məhiyyətinin dayanması ideyasının üstündən süktula keçmək qeyrimümkündür. Tarixin sonrakı mərhələlərində təzahür etmiş qərb mədəniyyəti qütbü bir sistem kimi təsdiqini tapsa da, məhiyyətdəki, şərq ilkinliyi, şərq ruhunu bütövdən ayırılma xüsusiyyətini gizlədə bilməmiş, zaman-zaman ona hörmət və mənəvi ehtiyac meyllərini nümayiş etdirmişdir.

Hote, Volter, Balzak, Russo, Monteskyö, Puşkin, Tolstoy, Turgenyev, Yesenin və d. mədəniyyət güclərinin yaradıcılığında şərq sevgi elementləri əslində şərqə sıx bağlılığı göstəricisidir. Bəşər mədəniyyəti tarixində şərq ədəbi-mədəni nümunələri xüsusi yer tutmuş və silinməz izlər qoymuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, dünya ədəbiyyatı xəzinəsinin genişləniş zənginləşməsində şərq ədəbiyyatının rolu əvəzolunmazdır. Dünya ədəbiyyatının ən qədim yaradıcılıq sahələrindən birini şərq xalqlarının mədəniyyəti, ədəbiyyatı təşkil edir. Şərq ədəbiyyatı əsasən iki istiqamətdə inkişaf etmişdir. Belə ki, bunlardan birincisi şifahi ənənələrə söykənən xalq ədəbiyyatı, ikincisi isə klassik şərq ədəbiyyatıdır. Hər iki ədəbiyyat Şummer dövründən başlayaraq günümüze qədər öz inkişafını sürdürmüşdür. On-

lar hər zaman bir-biri ilə qarşılıqlı təmas və təsir vasitəsilə inkişaf edib yüksəlmişdir. İstər klassik, istərsə də müasir dövrün yaradıcıları həmişə xalq ədəbiyyatından sıx şəkildə bəhrələnmişlər. Bu xüsusiyyət şərq ədəbiyyatının bütün yüksəlişi və inkişaf mərhələləri ilə özünü göstərmişdir. Klassik Şərq ədəbiyyatının yaradıcıları da xalqın yetişdirdiyi cüvətli söz ustaları, söz sənətkarlarıdır. Bu ədəbiyyat özü də iki qismə ayrılır:

1. Mütərəqqi saray ədəbiyyatı;

2. Dini-mistik saray ədəbiyyatı. Mütərəqqi saray ədəbiyyatını və dini-mistik ədəbiyyatı hökmdarlar himayə etmişdir. Bu cür ədəbiyyatların hər il tərəqqi etməsini də görürük. Saraydan kənarda da klassik ədəbiyyatın bu iki növünə rast gəlinir. Məhz bu inkişaf mərhələlərindən keçərək klassik ədəbiyyat poetik məqama çatır. Ədəbi irsimizin ilkin qaynaqlarından birinə çevrilir. Klassik şərq ədəbiyyatına belə izah verməyimiz heç də təsadüf deyildir. (1, 98) Türkiyə, İran, Ərəb, Hind xalqlarının ədəbiyyatlarını birləşdirən klassik ərəb poeziyasıdır. Ərəb ədəbiyyatının təsiri bu ədəbiyyatlarda aydın görünür. Biz klassik şairlərin hamısının yaradıcılığında qəzəl, qəsidə, qite, tərəcibənd, tərkiyənd, rübai və s. klassik poeziya nümunələrinin üstünlük təşkil etdiyini bilirlik. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, klassik ədəbiyyatın ənənələrə bağlılığı folklorun yerini daha da aydınlaşdırır. İntibah dövrünün ədəbiyyatı - İranda intibah dövrü uzun sürmüşdür. Ədəbi dirçəliş əvvəlcə ölkənin şərqində, daha sonra isə qərbdə və İranın digər yerlərində təzahür etmişdir. İran ədəbiyyatında bu zaman kəsiyi klassik dövr adlanır. Bu dövrün farsdilli şairləri hərtərəfli biliyə malik idilər. Əbu Əli İbn Biruni, Ömer Xəyyam öz yaradıcılıqlarında belə ensiklopedik biliyə malik idilər. Bu dövrdə xalq poeziyasından keçmə mövzuların ədəbiyyata gətirilməsi də müşahidə olunurdu. Meydanlarda xalq tamaşaları oynanırdı. Qəhrəmanlara həsr edilən dastan

formasında ədəbiyyatlar da yaranmağa başlayırdı.

Əbu Tahir Tərsusunin "Əbu Müslim-nə"si iranlıların VIII əsrdə Abbasilərə qarşı üsyanın başcısı Əbu Müslimə həsr olunmuşdur. Cəngavərlik romanlarının yaranması XII əsrə təsadüf edir. Şifahi poeziyaya əsaslanan belə əsərlər mövhumı güvənlərlə qəhrəmanın sərgüzəştlərini, məhəbbət xəttini özündə birləşdirir. Belə əsərlərdən biri "Samuk Əyyar haqqında hekayət (kitab)" adlanır. Klassik şərq poeziyasının ilk və məşhur mənbələrindən olan "Şeyrun ic-cəllilərinə dair sirlər bağı" əsərinin müəllifləri (2, 49). Rudəki fars-tasici ədəbiyyatının ən böyük simalarından biridir. Bu dövrün əsas yaradıcılıq növü poeziya olduğundan Rudəkinin yaradıcılığında da poeziyanın bir çox şəkillərinə rast gəlmək olar. Rudəki poeziyası ictimai məzmun daşıyan, elmi və ədəlatlı hökmdar ideyasını, insanpərvərliyi təmsil edən güclü poeziyadır. Mənbələrdən məlum olur ki, Rudəkinin yüz min beytdən artıq ədəbi irsi varmış.

Ancaq bu ədəbi irsəndən günümüze cəmi min beyt qəlib çatmışdır. Müxtəlif mənbələrdən toplanan həmin pərakəndə parçalar şairin möhtəşəm yaradıcılığı haqqında bütün əzəməti ilə təsəvvür etməyə imkan yaratmır. Bununla yanaşı, əldə olan şeirlər və sonradan tapılan on iki misralıq "Kə-lilə və Dimnə" dastanının tərcüməsi Rudəki yaradıcılığında bəşəri arzu və meyllərin, xeyirxahlıq və ədalətpərvərliyin tərənnümü olduğunu söyləməyə əsas verir. Klassik şərq poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən olan Əbülqasim Firdovsinin "Şahname" əsəri əhatə etdiyi böyük tarixi hadisələrin əksi, xalqın bədii təfəkkür tərzinin ifadəsi və vətənin əzəmətli tarixinin ecəzkarlığı ilə müəllifin dünyada şöhrət qazandır-mışdır.

Heç də təsadüfi deyildir ki, Firdovsi dühasının məhsulu olan bu əsər neçə əsrlərdə ki öz aktuallığını itirməmiş, əksinə cəngavərlik, mərdlik, ədalət, vətənpərvərlik, sühlət-

vərlik ideyalarının tərənnümü ilə bəşər övladının bədii zövqünü formalaşdırmışdır. Görkəmli söz ustası Ə.Firdovsinin "Şahname" əsəri bir çox dünya xalqlarının dilinə tərcümə edilmişdir. Azərbaycanda 1934-cü ildə Ruhulla Axundovun ictimai redaktəsi altında Əli Nazim, Vəli Xulufu, Mirzə İbrahimov və Məmməd Kazım Ələkbərlər tərəfindən "Şahname"dən az da olsa ayrı-ayrı dastanlar Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdi. Ə.Firdovsi bu şəərəfli əsəri yaradarkən ömrünün 30 ilini sərf etdiyi kimi, mütərcim M.Mübariz Əlizadə də bu tərcüməyə 30 il ömür sərf etmişdir. Y.E.Bertels 1920-ci ildə Petroqrada Universitetinin Şərq dilləri fakültəsinə bitirmiş, ömrünün sonundak SSRİ EA Şərqşünaslıq İnstitutunda işləmişdir. Y.Bertels fars, tacik və bir sıra türk dilli xalqların ədəbiyyat tarixi sahəsində görkəmli müəx-xəssis olmuşdur. Sufizm və sufi ədəbiyyatına, Firdovsi, Sədi, Cami, Nizami, Füzuli, Nəvəi və klassiklərin yaradıcılığına, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının mədəniyyət tarixinə dair nəşr olunanş əsərlərin müəllifidir. İslam Ensiklopediyasının fəal müəlliflərindən olmuşdur. Y.Bertels Firdovsinin "Şahname", Nizaminin "İskəndərnamə" (Ə. Əlizadə ilə birlikdə) əsərlərinin elmi - tənqidi mətnini hazırlamış, mətnşünaslığa dair nəzəri məqalələr yazmışdır. Y.Bertels Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi sahəsində də böyük iş görmüş,

Nizami, Xəqəni və Füzulinin yaradıcılığının tədqiqi ilə ardıcıl məşğul olmuşdur. V.Bertels SSRİ-də Nizamişünaslığın banilərindəndir. Bir çox əsəri şərq və qərbi avropa dillərinə tərcümə olunmuşdur. Y.E.Bertelsin şəxsi kitabxanası Azərbaycan SSR EA kitabxanasına verilmişdir. Əsərləri: "Böyük Azərbaycan şairi Nizami" (1958), "Nizami və Füzuli" (1962) (3).

Tərənə CAVADOVA,
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu